

Samen op weg naar de digitale uitgave van Matthias Kramers *Neder-Hoog-Duitsch en Hoog-Neder-Duitsch Woorden-boek*

Hans Beelen

Dankzij de digitale techniek is het woordenboek van Matthias Kramer anno 2019 algemeen toegankelijk geworden. Bibliotheken als de Bayerische Staatsbibliothek te München en de Universiteitsbibliotheek Leiden hebben scans van hun exemplaren op internet gepubliceerd. Eenieder die de beschikking heeft over een internetaansluiting, kan het werk online bladzijde voor bladzijde bekijken en in een handomdraai – of liever gezegd: met enkele muiskliks – een pdf van het complete woordenboek downloaden. Dat is heel mooi, maar de fotoscans die je met zoveel gemak op je scherm kunt bekijken, hebben een groot nadeel: ze zijn alleen voor het menselijk oog leesbaar. De computer weet met het Frakturschrift en de opmaak van Kramers tekst niet goed raad. Ter illustratie het lemma *aandoen*:

De originele afbeelding ziet er als volgt uit:

Aan-doen, V. Irr. V. Gr. p. 63.
anthun / i. e. anfleiden / an-
heñ/te.
syn Kleederen, syn Brock, syn Rok, syn
Kouffen, Schoenen &c. aandoen, seine
Kleider / seine Hosen / seinen Rock/
seine Strümpff / Schuhe/ &c. anthun/
v. aantrekken, aankleeden. &c.
sich anders aandoen, sich anders an-
thun/ (anleeren.)
sich als een Meid, als een Voerman, als
een Boots-gast &c. aandoen, om onbe-
kent te gaan, sich als eine Magd/ als
ein Fuhrmann/ als ein Bots-knecht &c.
verkleiden/ um nicht erkannt zu wer-
den. v. verkleeden, vermommen. &c.
Christum, den nieuwen Mensch aandoen,
Christum/ den neuen Menschen an-
thun/ anziehen.
met de Kracht van boven, met de Geest des
Heeren aangedaan worden, mit der
Kraft von oben/ mit dem Geist des
Herrn angethan i. e. ausgerüstet wer-
den.

Het ocr-programma van de Bayerische Staatsbibliothek levert hiervan de volgende tekst:

Aanjoen, V. Irr. V. Gr. P. 63anthun / i.e. ankleiden / an.“ hen/tc.
 zyn Kleederen' ^on Broek, zyn Rok, zyn koufen, Schoenen &c. aandoen,
 feine Äeider feine Hofen feine Rock/ ÄStrümpff/Schuhe - antbun/
 v.aanttekken» eeden. &c. zicÄnders aandoen, fich anders al“ thun/
 (anleae) zicals een Meid, als^o Voerman, als jn Boots-gaft &c. aando^o
^o onbeÄfich als eine M^ogd^o ein Fnbrmann/als^o Bots-knecht 2e. jeden
 um nicht erkani^o den v. verkleeden. verno^o &c. Chjum, den nieuwen M
 ch aandoen, Chriftum / den neuen Menschen anthun anziehen: met de
 Kracht vanboven, m^ot de Geeft des ÄÄ angedaan worden: ^o.de j von oben
 mit dem Geift des Än angethanie ausgerüftet wer-L2

Dit is niet bepaald een vlekkeloze transcriptie. Niet alleen het Fraktur-schrift speelt de automatische tekenherkenning parten; ook het Romeinse schrift wordt niet altijd correct weergegeven. Voor taalkundigen die Kramers woordenboek willen doorzoeken, bv. om te weten welke woorden hij heeft opgenomen of om het te vergelijken met andere bronnen, vormt deze automatisch gegenereerde woordenbrij geen betrouwbaar uitgangspunt.

De enige manier om dit probleem bij de huidige stand van de techniek te boven te komen, is het handmatig transcriberen van de gedrukte tekst, een karwei dat zoveel tijd vergt dat we maar liever niet willen berekenen wat de kosten zouden zijn als dit werk tegen betaling zou worden verricht. Gelukkig bestaat er een organisatie die deze klus gratis voor zijn rekening kan nemen. de Stichting Vrijwilligersnetwerk Nederlandse Taal, een crowd-sourcing-netwerk van ongeveer 100 vrijwilligers dat zich tot doel heeft gesteld informatie in en/of over de Nederlandse taal in heden en verleden en Nederlands talig erfgoed voor iedereen beschikbaar en toegankelijk te maken, bij voorkeur digitaal en interactief. Sinds de oprichting in 2006 heeft de SVNT onder leiding van Nicoline van der Sijs en ondergetekende een groot aantal oudere gedrukte en handgeschreven Nederlandstalige bronnen door middel van digitale edities toegankelijk gemaakt voor het onderzoek en voor het geïnteresseerde publiek. De edities zijn gepubliceerd op internet in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, alwaar ze voor iedereen raadpleegbaar zijn. en zijn bovendien als digitale bestanden duurzaam gearchiveerd in DANS, een datanetwerk van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Wetenschappen.¹

Het plan tot vervaardiging van een digitale editie van Matthias Kramers Nederlands-Duits en Duits-Nederlandse woordenboek is geboren tijdens de redactionele besprekingen ter voorbereiding van het Kramer-dossier in dit nummer. Het idee leefde al langer bij de SVNT zelf, ook omdat dit project uit-

1 Zie voor een compleet overzicht van de productie van de SVNT kurzelinks.de/bob9. De werkwijze wordt uitvoeriger beschreven in Hans Beelen/Nicoline van der Sijs: "Het is begonnen met de Statenvertaling." Het Bijbeldigitaliseringsproject: stand van zaken en perspectieven, in: *Nachbarsprache Niederländisch* 25/1 (2010), S. 3–33

stekend past in de reeks van reeds uitgebrachte taalkundige titels, waaronder lexicografische werken als Henry Hexhams *Groot VVoorden-boeck: Gestelt in 't Nederduytsch, ende in 't Engelsch* (1648, het oudste Nederlands-Engelse woordenboek), Lodewijk Meyers *Woordenschat* (1669), Wigardus à Winschootens *See-man* (1681), Carolus Tuinmans *Oorsprong en uitlegging van Nederduitsche spreekwoorden* (1726–1727) en het *Huishoudelyk woordboek* van Noëm Chomel (1743).

Voor het digitale formaat wordt de typografische vormgeving enigszins aangepast. Het lemma *aandoen* ziet er in de digitale editie als volgt uit:

aan-doen, V. Irr. V. Gr. p. 63. anthun, i.e. ankleiden, anziehen, &c. | *zyn Kleederen, zyn Broek, zyn Rok, zyn Koussen, Schoenen &c. aan-doen*, seine Kleider, seine Hosen, seinen Rock, seine Strümpff, Schuhe, &c. anthun, v. **aantrekken, aankleeden**. &c. | *zich anders aandoen*, sich anders anthun, (anlegen.) | *zich als een Meid, als een Voerman, als een Boots-gast &c. aandoen, om onbekent te gaan*, sich als eine Magd, als ein Fuhrmann, als ein Bots-knecht &c. verkleiden, um nicht erkannt zu werden. v. **verkleeden. vermommen**. &c. | *Christum, den nieuwen Mensch aandoen*, Christum, den neuen Menschen anthun, anziehen. | *met de Kracht van boven, met de Geest des Heeren aangedaan worden*, mit der Krafft von oben, mit dem Geist des HErrn angethan i e. ausgerüstet werden.

Het trefwoord waarmee het lemma begint, wordt afwijkend van de druk vet, met een kleine beginletter en zonder inspringen genoteerd. Voor andere woordenboeken in digitaal formaat wordt door de SVNT dezelfde aanpak gehanteerd, waardoor het ooit mogelijk zal zijn de trefwoorden in één grote database samen te voegen. Dan zal het vergelijken van verschillende woordenboeken een stuk makkelijker worden.²

Om verschil te maken tussen het Frakturschrift, waarin Kramer de Duitse, en het Romeinse lettertype, waarin hij de Nederlandse woorden weergeeft, wordt in de digitale editie Fraktur als Romein niet-cursief weergegeven, en Romein als Romein cursief. Het in de druk aanwezige verschil tussen Romein niet-cursief en Romein cursief komt daardoor te vervallen, maar dat is een gering bezwaar. Voor de weergave van Frakturschrift in Romein zijn een aantal kleine aanpassingen nodig: de Frakturkomma / wordt weergegeven als een ‘reguliere’ komma, en het verschil tussen de lange en de korte s en tussen de gewone en de ronde r (die volgt op een ronde vocaal als e of o) wordt niet gehandhaafd. Het Frakturschrift maakt van de andere kant geen verschil tussen de hoofdletter I en J; in de transcriptie wordt consequent J genoteerd.

2 Alleen eigennamen als trefwoord worden met een hoofdletter genoteerd. Een fraai autobiografisch voorbeeld is dit lemma: **Ryn, Rhyn, Rhyn-stroom**, Rhein, Rhein-strom. | *den Ryn op-, of afvaaren*, den Rhein auf-, oder abfahren. | *Keulen [Geboort-, en Vader-Stad des Schryvers, van dit Woorden-Boek] leit aan [op] den Ryn*, Cölln (Geburt- und Vater-stadt des Autoris dieses Dictionarii) ligt am Rhein.

Kramer maakt veel gebruik van voorbeeldzinnen en sublemmata, die weliswaar op een nieuwe regel beginnen, maar herkenbaar zijn door een kleiner lettertype. Omdat het in de digitale editie niet mogelijk is variatie aan te brengen in het korps, is gekozen voor een ander typografisch middel: de voorbeeldzinnen worden door een verticale streep | van het voorafgaande gescheiden, maar beginnen niet op een aparte regel. De sublemmata, veelal betekenisvarianten, afleidingen en etymologisch verwante woorden, beginnen in de digitale editie met het teken >. Aldus blijft de hiërarchische structuur van de lemmata zichtbaar.

Afgezien hiervan volgt de transcriptie het origineel zo nauwkeurig mogelijk. Alleen evidente en storende zetfouten worden gecorrigeerd. Zo is in het lemma *aandoen* het woord *aanttekken* (waarin de tweede *t* ongetwijfeld een *r* moet zijn) gewijzigd in *aantrekken*. Van deze en dergelijke editorische ingrepen zal in de verantwoording nauwkeurig rekenschap worden afgelegd.

De twee delen van Kramers woordenboek, die in totaal bijna 900 pagina's beslaan, zijn verdeeld in 90 porties van gemiddeld 10 pagina's. De transcriptie en de correctie van de porties geschiedt door een groep van zo'n twintig vrijwilligers aan de hand van een gedetailleerde instructie. Ter afwisseling zal na deel 1 een ander project worden uitgevoerd, waarna in de tweede helft van 2019 een begin zal worden gemaakt met de digitale uitgave van deel 2.

Voor de vrijwilligers die aan het project meedoen, is het hard werken. De transcriptiewerkzaamheden vergen een hoge mate van concentratie en precisie. Het intensieve werk aan de editie levert als vanzelf nieuwe inzichten op. Regelmatig leveren de medewerkers dan ook fraaie observaties over het taalgebruik van Kramer, bv. zijn weergave van de Duitse *ck* als dubbele *k* in Nederlandse cognaten (*ausschencken* - *uitschenkken*), zijn grillige weergave van open en gedekte vocalen, vermeende germanismen (*uyt-gezoekt* i.p.v. *uyt-gezocht*).

De beloning voor dit filologische monnikenwerk is een intensieve kennismaking met de Duitse en de Nederlandse taal van het begin van de achttiende eeuw. In mails en in opmerkingen die de vrijwilligers aan het begin van ingeleverde porties plaatsen, komt het intellectuele plezier telkens weer naar voren. Een voorbeeld: "Ik heb het meeste plezier gehad aan het opzoeken van voor mij vreemde woorden en vormen. Woorden als *Modde* en *Monber* en *Gerhap* waren me volkomen vreemd en ook de (bijna) consequente *Dat*. Plur. *denen* i.p.v. *den* bleef me verbazen. Op mijn wekelijkse wandeldag met een vriend-germanist, die net als ik geïnteresseerd is in historische taalwetenschap, komen al die verschijnselen aan de orde. Stof te over dus."

De eerste portie Kramer is uitgedeeld in januari 2019; thans (juli 2019), een half jaar na de start, is deel 1 bijna geheel uitgetypt en voor ruim de helft gecorrigeerd. Het woordenboekgedeelte is met een bladspiegel van drie kolommen dicht bedrukt; elke van de 90 porties omvat in uitgetypte versie 21-22 pagina's met 10-11.000 woorden. De uiteindelijke editie, die we in de loop van 2020 hopen uit te brengen, zal dus bijna 1 miljoen woorden tellen.